

Interview

Einde van de Logica van de stoel

"Ik geloof dat steeds meer mensen de logica van de stoel zullen afzweren"

Een interview met Wolfgang Sachs van het Duitse Wuppertal-Instituut

ERIK PAREDIS EN WILLY WEYNS

Sachs: "Duurzame ontwikkeling heeft de kamers van de macht bereikt: de kabinetten van ministers, de raden van beheer van grote ondernemingen, de organisaties van de Verenigde Naties. Dat heeft als voordeel dat je op al die niveaus de discussie over duurzaamheid kan aankaarten. Maar anderzijds is het discours over duurzaamheid daardoor ook veranderd. Het is niet meer antagonistisch, het is ingekapseld en vooral: duurzame ontwikkeling dreigt te veranderen van een notie van verzet in een notie van onderdrukking."

Wolfgang Sachs durft af en toe stevig uithalen, maar zijn uitspraken worden steeds ondersteund door een rijk en genuanceerd pleidooi. Sachs is sinds het begin van de jaren negentig één van de invloedrijkste stemmen in het kritische denken over ontwikkeling en ecologie. Eind september was hij twee dagen in het land. Op vraag van de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling verzorgde hij een gesmaakte inleiding voor een symposium over duurzame ontwikkeling en geïntegreerd productbeleid. Achteraf hadden we de kans uitgebreid van gedachten te wisselen over zijn kritiek op het traditionele ontwikkelingsdenken en op het UNCED-proces, en over de evolutie in zijn ideeën sinds hij werkt aan het Wuppertal-instituut.

Sachs is vooral bekend geworden met twee essaybundels die hij samenstelde. In *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power* (1992) analyseren een reeks auteurs (o.a. Sachs, Gustavo Estava, Vandana Shiva, Ivan Illich, Serge Latouche...) centrale concepten uit het denken over ontwikkeling zoals het begrip ontwikkeling zelf, gelijkheid, hulp, behoeften, participatie, armoede, levensstandaard

enzovoort. In de inleiding is Sachs zeer duidelijk over de bedoeling van het boek: ontwikkeling is het idee dat sinds de tweede oorlog de relaties tussen Noord en Zuid bepaald heeft, maar nu "is het tijd om deze mentale structuur te ontmantelen. De auteurs van dit boek zeggen bewust vaarwel aan dit verouderd idee om onze geest te kunnen vrijmaken voor nieuwe ontdekkingen (...) Ontwikkeling was een verkeerd opgezette onderneming van in het begin. Het is niet de mislukking van ontwikkeling die gevreesd moet worden, maar wel haar succes. Ontwikkeling kan niet gescheiden worden van het idee dat alle volkeren van de planeet zich langs eenzelfde pad bewegen naar een andere staat van rijpheid, waarbij de landen die 'van voor rennen' het voorbeeld zijn. Van in het begin was de verborgen agenda van ontwikkeling eigenlijk niets anders dan de verwestersing van de wereld." Ons gesprek begint echter niet bij die harde analyse, maar bij de kritische stemmen die hij verzamelde in een gelijkaardige essaybundel *Global Ecology. A New Arena of Political Conflict*.

Sachs: "Als je nu terugkijkt op de UNCED-conferentie (Rio de Janeiro 1992) en de kritiek daarop die we formuleerden in *Global Ecology*, dan moet je constateren dat we juist zaten. Onze filosofische analyse was correct. Het Rio-proces is zeer ambivalent. Langs de ene kant was Rio een bewijs van het succes van de milieubeweging als sociale beweging. De groei en de impact van de milieubeweging sinds de jaren zeventig bereikte met de internationale erkenning van de milieu-problemen in Rio een hoogtepunt. Maar langs de andere kant was de UNCED-conferentie volgens mij geen nieuw begin, maar een einde, namelijk het einde van diezelfde nationale en internationale milieubeweging van de jaren zeventig en tachtig. In die twintig jaar kende de milieubeweging in veel landen een sterke groei en haar thema's kwamen op de politieke agenda. Rio was een poging van de dominerende groepen in de maatschappij om een antwoord te formuleren op de uitdagingen aan het heersende wereldsysteem. Rio moest een grote stap op het pad van duurzaamheid betekenen. Maar sindsdien is er zo goed als niets gebeurd. Op het niveau van officieel beleid en statistieken is UNCED een mislukking. Wereldwijd zijn de armoede en de problemen toegenomen. Je kan dat niet zomaar afdoen als een slechte uitvoering van de akkoorden. Er is meer aan de hand."

Ontwikkeling is een amoëbe

Oikos: *"Waar is het volgens u dan misgelopen?"*

Sachs: "Het zaad van de mislukking zit in het feit dat de twee fundamentele redenen voor het ontwikkelings- en milieuprobleem niet in vraag gesteld zijn: noch de onophoudelijke economische race van het Noorden, noch de vergeefse mimetische strijd van het Zuiden. Het inzicht dat landen in het Zuiden het ontwikkelingspad van het Noorden niet kunnen nabootsen, is nergens ter sprake gekomen, net zomin als het feit dat eigenlijk het Noorden het probleem is. Enkel in hoofdstuk vier van Agenda 21, waar consumptiepatronen in het Noorden ter sprake komen, vind je een lichtjes verschillende taal. Voor de rest ligt het probleem in essentie in het

Zuiden: de bevolkingsgroei, het gebrek aan technologie en kapitaal enzovoort. In Global Ecology tonen we aan dat uit de documenten van Rio blijkt dat de regeringen in het Zuiden helemaal niet de bedoeling hebben de Noordelijke levensstijl op te geven als impliciete utopie. Doordat het Zuiden de taal van ontwikkeling blijft gebruiken, krijg je de absurde situatie dat het Noorden zichzelf kan presenteren als degene die de oplossingen voor de crisis in handen heeft. De regeringen in Rio erkenden de milieucrisis, maar tegelijk formuleerden ze vrijhandel, verdere economische groei en ontwikkeling als de oplossing." (...)

"Om dat mogelijk te maken moest het perspectief van het milieubewustzijn geherformuleerd worden, herkneed worden. Ecologie is doorgedrongen in de bestuurskamers van regeringen, ondernemingen, universiteiten, maar de prijs die daarvoor betaald is, is het opgeven van de strijdgeest, het fundamentele perspectief op verandering. Ecologie is van zijn radicale inhoud ontdaan en dreigt een soort neutrale wetenschap van experts te worden. In die functie is het natuurlijk bruikbaar in het dominante wereldbeeld. Duurzame ontwikkeling wordt dan 'ongeveer hetzelfde te blijven doen als we altijd al deden'. In Global Ecology stellen we dat zo'n evolutie moeilijk tegen te houden is wanneer een bekommernis van basisbewegingen doordringt tot de centra van de macht, maar tegelijkertijd impliceert het dat basisbewegingen opnieuw moeten definiëren waar ze voor staan. Nu iedereen duurzaam is, moet je definiëren wat de ecologische, politieke, sociale en culturele implicaties zijn van jouw opvatting van duurzaamheid."

Oikos: *"Uw boek uit 1998, Greening the North, dat samen met een ploeg van het Wuppertal-instituut geschreven is, is daaraan gewijd. Vooraleer daar dieper op in te gaan, zouden we de discussie over 'ontwikkeling' verder willen uitklaren. Eén van de fundamentele rechten die binnen bijvoorbeeld de derdewereldbeweging altijd verdedigd worden, is het recht op ontwikkeling van elk volk. Als je dat opgeeft, dreig je dan niet te vervallen in een soort relativisme waarbij de onrechtvaardigheid op wereldvlak goedgepraat worden?"*

Sachs: "In één van de eerste hoofdstukken van Greening the North stellen we net dat we pleiten voor sociale rechtvaardigheid zonder te vervallen in een roep om ontwikkeling. Die twee moeten eindelijk losgekoppeld worden. Ontwikkeling is in feite een amoebe-woord. Je kan de betekenis ervan niet vatten. Het heeft geen denotatie, enkel connotaties, en zoals bij een amoebe raak je er niet van verlost. Daarom moeten we naar ontwikkeling kijken als een historische periode. Het ontwikkelingstijdperk begint in 1949 met de inaugurale rede van de Amerikaanse president Truman. Hij sprak voor het eerst over arme landen als 'onderontwikkelde' gebieden. Ontwikkeling werd gelijk gesteld met economische ontwikkeling en met het bijhalen van het Westen. De mate van beschaving van een land werd gelijkgesteld met de hoogte van zijn productie. Hoewel het concept in de decennia daarna geleidelijk aan verbreed werd, blijft de basis hetzelfde. De ecologische crisis betekent in feite de doodsstek voor het hele idee van ontwikkeling en de superioriteit van het westers model. De verdraaiing van termen en denkbeelden maakt echter mogelijk dat ontwikkeling en ecologie in het Rio-proces op dezelfde lijn gezet worden." (...)

“Natuurlijk heeft het Zuiden gelijk dat het de marginalisatie en de groeiende ongelijkheid aanklaagt. Maar een ontwikkeling volgens ons model loopt dood in meer ongelijkheid en meer milieuproblemen. Het tegengestelde van ontwikkeling is niet stagnatie. We moeten goed beseffen dat verschillende van de belangrijkste sociale bewegingen het woord ‘ontwikkeling’ gewoon niet kenden of verwierpen. Zapata en zijn aanhangers hadden een bepaalde notie van landeigendom, ze hadden een welbepaalde notie van revolutie, aangepast aan de Mexicaanse cultuur. Gandhi noemde zijn onderneming nooit een mars naar ontwikkeling. Hij haatte ontwikkeling. Gandhi wilde India niet meer doen lijken op het Westen, maar hij wilde India meer Indisch maken. Dat hield voor hem een herlezing en een herinterpretatie in van de geschiedenis en cultuur van India. In de Peruviaanse Andes is er een beweging, Pratec, die probeert om de Indiaanse cultuur te laten herleven. Daarmee bedoelen ze niet enkel goden en rituelen, maar manieren om irrigatiesystemen te construeren, de keuze voor bepaalde gewassen, hun eigen manier van productie. Eigenlijk werken ze aan een anti- of post-ontwikkelingsperspectief. Eén van de grootste tragedies in de wereld van vandaag is het verlies van al die verschillende manieren van zijn en van kijken naar de dingen, het verloren gaan van trots om de eigen manier van leven, van vrede vinden in de eigen identiteit. Dat betekent ook dat de vruchtbare grond voor alternatieven voor het dominante wereldsysteem verschaald.”

Rank Xerox doet het duurzaam

Oikos: *“Ondanks de diepgaande kritiek die u nu uit op onder andere het UNCED-proces en die terug te vinden is in publicaties van enkele jaren geleden, lijkt het alsof uw denken belangrijke wijzigingen heeft ondergaan. In recente artikels en in het boek Greening the North. A Post-Industrial Blueprint for Ecology and Equity komt die kritiek nauwelijks terug.”*

Sachs: “Mijn denken is niet veranderd, maar in mijn evolutie leg ik wel nieuwe klemtonen. Gedeeltelijk ligt dat aan een nieuwe werkomgeving en nieuwe collega's. Sinds 1993 werk ik voor het Wuppertal Instituut, het grootste onderzoeksinstituut in Europa op vlak van milieu. Eén van de belangrijkste onderzoeksvragen daar is hoe onze maatschappij ecologisch geherstructureerd kan worden. De andere invloed op mijn denken is de kritiek die ik heb gekregen op mijn vorig werk, zoals The Development Dictionary en Global Ecology. Die boeken formuleren vooral negatieve kritiek op het ontwikkelingsdenken en op de UNCED-conferentie. Ze tonen geen alternatief. Ik probeer nu een weg vooruit te zoeken op het pad van duurzame ontwikkeling. Dat vergt een andere manier van argumenteren. Nu krijg ik de kritiek in de zin van: ben je naïef geworden? Heb je nog nooit gehoord van het kapitalisme? Jawel, lees mijn vorige boeken, maar als je alleen daarop focust, kan je geen constructieve weg vooruit bedenken.” (...)

“Greening the North is eigenlijk een vertaling voor een internationaal publiek van Duurzaam Duitsland, een studie die het Wuppertal-instituut in 1996 maakte in opdracht van Friends of the Earth Duitsland en van Misereor, de grote katholieke

derdewereldbeweging. In de eerste delen van het boek definiëren we de milieu-gebruiksruimte voor een industrieland als Duitsland. Daarbij komen we tot de conclusie dat je als basisregel kan stellen dat het gebruik van natuurlijke hulpbronnen in de industrielanden binnen 50 jaar met een factor 10 moet verminderen. De rest van het boek probeert dan een invulling te geven aan welke economische, sociale en culturele veranderingen dat impliceert." (...)

"Het interessante van een concept als de milieugebruiksruimte is dat het ecologie en rechtvaardigheid aan elkaar koppelt. De hoeveelheid natuurlijke hulpbronnen die een land kan benutten wordt niet enkel bepaald door ecologische grenzen, maar ook door overwegingen van rechtvaardigheid. De huidige economische welvaart is intrinsiek oligarchisch: ze kan enkel gedemocratiseerd worden ten koste van ecologische ontwrichting. De auto-maatschappij, de chemische landbouw en voeding gebaseerd op vlees zijn maar enkele voorbeelden. Duurzaamheid betekent een stijl van welvaart creëren die ook rechtvaardig kan zijn. We zullen economieën moeten creëren die minder zwaar wegen op de planeet en op de meerderheid van de mensen."

Oikos: *"U pleit niet enkel voor eco-efficiënte technologie en voor een diensten-economie, maar ook voor lagere snelheden, voor kortere afstanden en voor selectieve consumptie. Mensen associëren dat meteen met minder comfort. Kan zo'n boodschap aanslaan?"*

Sachs: "'Minder' heeft twee betekenissen: minder input van grondstoffen, of minder economische output... Voor dat eerste is het duidelijk dat zeer veel kan gebeuren met minder input. Een spaarlamp is daarvan een simpel voorbeeld: dezelfde lichtkwaliteit met vijf keer minder energieverbruik. De nieuwe richting voor economische ontwikkeling is een sterke groei van de productiviteit van hulpbronnen in plaats van de arbeidsproductiviteit. Ik ben ervan overtuigd dat er daarvoor interesse kan gewekt worden bij het bedrijfsleven: nieuwe design van producten, nieuwe technologieën, producten vervangen door diensten. Tijdens het symposium van de Federale Raad Duurzame Ontwikkeling heb ik het voorbeeld gegeven van Rank Xerox: zij noemen zich voortaan een 'documenten-bedrijf'. Ze verkopen geen kopiemachines meer, maar ze verkopen fotokopiëren als dienst. De klant krijgt een machine ter beschikking en betaalt enkel voor de kopies. Rank Xerox is daardoor geïnteresseerd in een goede dienstverlening en in goed functionerende machines, die zo duurzaam, herbruikbaar en recycleerbaar mogelijk zijn."

Opstopping als cultuurverschijnsel

Sachs: "De tweede strategie om factor tien te halen is minder economische output realiseren. Dat is minder een technische, dan wel een culturele uitdaging. Het gaat niet over leren opofferen, maar over een desinteresse leren cultiveren voor teveel consumptie, teveel vervoer enzovoort. Er zijn verschillende redenen waarom dat mensen kan aanspreken. Een groot deel van onze welvaart is bijvoorbeeld niet vrijwillig gekozen. Zo gebeurt de aankoop van een auto in de

meeste gevallen niet omdat we zo wild zijn van autorijden, maar wel uit zelfverdediging. Als je geen auto hebt, dan ben je sterk in het nadeel ten opzichte van anderen. Alle mogelijke verzekeringen die mensen nemen, gebeuren om dezelfde reden: de sociaal-economische risico's waarmee mensen geconfronteerd worden, verplichten hen ertoe. Groei verhoogt dus niet enkel onze keuzemogelijkheden. Er zijn ook meer en meer uitgaven waartoe we ons verplicht voelen. Veel van wat we bezitten, moet ons helpen niet van de sociale ladder te vallen." ()

"Je zou kunnen stellen dat onze problemen van over-ontwikkeling komen. Een typische uiting daarvan is opstopping op allerlei terreinen. Het doordringt onze hele cultuur. Ons verkeer en transport is zo ontwikkeld dat we nauwelijks nog vooruit raken. Alles moet zo snel gaan, dat we geen tijd meer hebben. Onze wereld is zo ontsloten, dat we ons steeds verder moeten verplaatsen. We bezitten zoveel dingen dat we geen tijd meer hebben ervan te genieten." (...)

"Door dat soort ervaringen – gedwongen uitgaven en opstopping – kunnen mensen gevoelig worden om de logica van de stoel af te zweren. Je kent het fenomeen: als je op een stoel gaat staan, zie je beter. Maar als iedereen dat doet, heb je steeds meer en hogere stoelen nodig. Steeds meer mensen beginnen zich af te vragen: 'waarom zouden we die logica volgen?' Ik geloof dat we de vragen rond consumptie moeten verbinden met vragen als 'waaraan wil ik mijn geld besteden?' en 'hoeveel tijd offer ik op en ben ik bereid te werken om al die spullen te verdienen?'. Al die verleidingen waardoor je omringd wordt, moet je linken aan het doel in je leven. In de Verenigde Staten heb je momenteel een beweging die zich de downshifters noemen: zij kiezen bewust voor minder werken, minder consumptie, maar meer tijd."

Oikos: *"Een bepaalde groep mensen zal daarvoor bewust kiezen, maar vele keuzen worden bepaald of worden bijzonder moeilijk gemaakt door de maatschappelijke context waarin je je bevindt. Veel mensen volgen de logica van het prisoners dilemma: voor een individu is een keuze voor duurzaam gedrag logisch, maar zo'n individuele beslissing maakt op het niveau van een maatschappij geen verschil en dus wordt ze niet gemaakt."*

Sachs: "Het prisoners dilemma gaat uit van geïsoleerde individuen. De oplossing is duidelijk: de gevangenen moeten praten. De oplossing zal dus collectief moeten zijn. En dat is politiek. Dat is ook de invalshoek die we volgen in Greening the North. Op het niveau van het systeem moeten we oplossingen zoeken: bijvoorbeeld bewust kiezen voor transportsystemen (o.a. auto's) waar lagere maximumsnelheden zijn ingebouwd, of voor ecologische belastinghervorming waarbij de belastingsbasis verschoven wordt van arbeid naar natuurlijke hulpbronnen, strategieën om hernieuwbare energie te promoten, of duurzame landbouw, of regionale markten. Maar tegelijkertijd is de oefening van duurzame ontwikkeling een oefening in het creëren van een nieuwe cultuur. Dat kan niet door een regering gebeuren. De mensen die twintig jaar geleden begonnen te veranderen, baanden de weg. We moeten die cultuur verder ontwikkelen, aantrekkelijk maken, zichtbaarder maken."

Niet pessimistisch

Oikos: *"We zien nu in verschillende Europese landen dat groene partijen aan het beleid deelnemen. U bent lange tijd actief geweest in de Italiaanse en de Duitse groene beweging. Momenteel bent u voorzitter van Greenpeace Duitsland. Zullen groene partijen voor dat politieke luik het verschil kunnen maken?"*

Sachs: "Toen de Groenen in de regering kwamen in Duitsland werd er op hen een enorme hoop gesteld om de maatschappij te veranderen. Je kreeg in feite een inflatie van verwachtingen, terwijl ze maar een kleine coalitiepartner zijn en we bovendien met een kanselier zitten die van ecologie niet bepaald een punt maakt. Je ziet momenteel zeer goed dat machtsposities niet meteen wisselen met verkiezingen. De nucleaire industrie vindt zichzelf bijvoorbeeld sterk genoeg om zich ongegeneerd te verzetten tegen de plannen van minister Trittin. Trittin toont waar de conflictlijn zich bevindt, maar ik vraag me toch af of je hier geen andere strategie moet volgen. Je moet de kernindustrie trachten mee te krijgen in een nieuw energiepad door op hen een beroep te doen: 'vroeg of laat moeten jullie je toch aanpassen, we roepen jullie op daar nu al aan mee te werken'. Als ze dat weigeren, zet je ze te kijk." ()

"Mijn houding is al jaren dat de centrale vraag is of je als partij in het parlement en daarna de regering terecht wil komen of niet. Als je dat wil, dan moet je het spel meespelen. Italië is bijvoorbeeld een heel ander verhaal dan Duitsland. Er is daar al een hele tijd een groene milieuminister het milieu. Hun strategie is zeer low profile, groene thema's worden zelden bediscussieerd, maar de Italiaanse groenen slagen er wel in dingen vooruit te duwen. De tax op benzine die in Italië is doorgevoerd, lijkt sterk op de Duitse. In Italië heeft bij wijze van spreken niemand iets gemerkt, terwijl die tax in Duitsland een enorme rel veroorzaakte." (...)

"Ik ben niet geïnteresseerd in het succes van groene partijen op zich, maar wel in de vraag wat participatie van groenen aan regeringen betekent voor het groene, historische project. Dat is tot nu toe onbeslist, maar je ziet wel een paar veront- rustende evoluties. Het algemene discours en de groene 'cultuur' droogt op, omdat zoveel energie naar de politieke agenda van het moment gaat. Je ziet een verarming van het ruimere beschavingsdebat. Op dit moment geeft participatie geen nieuwe impulsen aan de groene beweging." (...)

"Langs de andere kant kan de huidige vorm van die beweging ook niet eeuwig blijven bestaan. Ik vraag me soms af of het groene project het project is of was van één bepaalde generatie. In het grootste deel van Europa zie je dat milieu- en derdewereldthema nog nauwelijks in de openbare opinie aanwezig zijn. De neergang van de Duitse en Italiaanse groene beweging is overduidelijk. Het electoraat vind je in leeftijdscategorie van 40 tot 50 jaar. Voor kiezers beneden 30 jaar heb je een vergrootglas nodig. Dat is niet enkel een probleem van in de regering zitten of niet. Een hele subcultuur is aan het verdwijnen. Toch maakt me dat niet pessimistisch. Ik probeer niet langer te denken in termen van een gestage vooruitgang. Het groene project zal een ander gezicht krijgen, een andere vorm

aannemen. De problemen waar we voor staan zullen immers niet verdwijnen. Uit de jongere generaties zullen er zeker nieuwe impulsen komen, al heb ik momenteel geen idee hoe of waar. Ik denk dat we ons moeten voorbereiden op verrassingen, want waarschijnlijk kijken we in de verkeerde richting."

Bibliografie

Sachs W. (ed.)

1992 'The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power', Zed Books, London

Sachs W. (ed.)

1993 'Global Ecology. A New Arena of Political Conflict', Zed Books, London

Sachs W., Loske R., Lins M.

1998 'Greening the North: A Post-Industrial Blueprint for Ecology and Equity', Zed Books, London

Peeters J.

1997 'Duurzame ontwikkeling: contradicties en alternatieven', in: Oikos, jg. 1, nr. 3, p. 50-79

Sachs W.

1999 'Planet Dialectics. Explorations in Environment and Development', Zed Books, London

Internet

www.wupperinst.org

Wolfgang Sachs is onderzoeker aan het Wuppertal Instituut voor Klimaat, Milieu en Energie. Hij is lang actief geweest in de Duitse en Italiaanse groene beweging en is momenteel voorzitter van Greenpeace Duitsland. Hij was onder andere gasthoogleraar wetenschap, technologie en maatschappij aan de Pennsylvania State University en onderzoeker aan het Instituut voor Culturele Studies in Essen. Hij was samensteller van het zeer invloedrijke 'Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power' (1992) en van 'Global Ecology: A New Arena of Political Conflict' (1993). Samen met een ploeg van het Wuppertal Instituut schreef hij 'Greening the North: A Post-Industrial Blueprint for Ecology and Equity' (1998). Zijn meest recente boek heet 'Planet Dialectics. Explorations in Environment and Development' (1999). Sachs is een veel gevraagd spreker in Europa, de Verenigde Staten en het Zuiden.